

УДК: 373.

Шаракматова А., Жаңыбаева М., Жантаев А.

Шаракматова А. – магистрант, С. Нааматов атындагы НМУ

Жаңыбаева М. – ф.и.к., доц.м.а., Ж. Баласагын атындагы КУУ

Жантаев А. – ф.и.д., профессор, С. Нааматов атындагы НМУ

ПСИХОЛОГИЯЛЫК-ПЕДАГОГИКАЛЫК АДАБИЯТТАРДАГЫ БАЛДАР КОЛЛЕКТИВИНИН КОНЦЕПЦИЯСЫ

ПОНЯТИЕ ДЕТСКОГО КОЛЛЕКТИВА В ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

THE CONCEPT OF CHILDREN'S COLLECTIVE IN PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL LITERATURE

Аннотация. Бул макалада психологиялык жана педагогикалык эмгектерде балдар коллективинин концепциясынын каралышына сереп жасалат. Авторлор балдар коллективинин өзгөчөлүктөрүнө көңүл бурушат.

Аннотация. В данной статье представлен обзор понятия детского коллектива в психолого-педагогических трудах. Авторы акцентируют внимание на особенностях детского коллектива.

Abstract. This article provides an overview of the concept of children's collective in psychological and pedagogical works. The authors focus on the characteristics of the children's collective.

Түйүндүү сөздөр: адабият, бала, коллектив, концепция, педагогика, психология.

Ключевые слова: литература, ребенок, коллектив, концепция, педагогика, психология. **Key words:** literature, child, team, concept, pedagogy, psychology.

Ата мекендик педагогикада коллективде тарбиялоонун теориясы менен методикасын өнүктүрүүгө көп көңүл бурулуп келген жана бурулуп жатат. Коллективдүү тарбиялоо теориясы дүйнөлүк педагогикалык ой-пикирдин жетишкендиги болгон. Коллективде камтылган зор педагогикалык мүмкүнчүлүктөр аны тарбиялоонун кубаттуу жана алмаштырылгыс каражатына айландырууда.

Латын тилинен коллектив деген сөз ар кандай мааниде которулат: чогулуш, эл, биргелешкен чогулуш, бирикме, топ. Азыркы адабиятта "коллектив" деген түшүнүктүн эки мааниси колдонулат. Биринчиси, коллектив деп адамдардын кандайдыр бир уюшкан тобу түшүнүлөт, экинчиси, жогорку уюшкан топ гана [6].

Педагогикалык адабиятта коллектив – бул бир катар маанилүү белгилери менен айырмаланган окуучулардын бирикмеси: жалпы коомдук маанилүү максат, алдыга коюлган максатка жетүү үчүн биргелешкен иш-аракет, бул ишти жалпы уюштуруу, жоопкерчиликтүү көз карандылык мамилелери, жалпы шайлануучу башкаруу органы, жагымдуу психологиялык климат.

Ушул эле белгилер балдар топторуна да таандык болушу мүмкүн [7].

Жөнөкөй коллективден айырмаланып, балдар коллективи кош структурага ээ: биринчиден, ал мугалимдердин аң-сезимдүү жана максаттуу таасиринин объектиси жана натыйжасы болуп саналат, алар анын көптөгөн өзгөчөлүктөрүн (иш-аракеттин түрлөрүн жана мүнөзүн, мүчөлөрүнүн саны, уюштуруу түзүмү, жана башкалар) камтыйт; экинчиден,

билим берүү жамааты атайын социалдык-психологиялык мыйзамдар менен жөнгө салынган салыштырмалуу өз алдынча өнүгүп келе жаткан көрүнүш.

Балдар коллективи система катары:

- татаалыраак бирикменин органикалык бөлүгү – балдардан тышкары мугалимдердин коллективин камтыган билим берүү коллективи;
- өзүн-өзү жөнгө салуу, өзүн өзү уюштуруу жана өзүн-өзү башкаруу процесстери менен мүнөздөлгөн салыштырмалуу автономдуу система;
- эки структуранын координацияланган биримдиги: коллективдин уюштуруу түзүмүн жана ишмердүүлүгүн аныктоочу чоңдордун таасири астында өнүккөн расмий түзүм, ошондой эле инсандар аралык байланыш процессинде кыйла даражада өнүккөн расмий эмес структура;
- жалпы коомдук маанилүү максаттарды ишке ашыруу боюнча иш-аракеттин субъекти;
- жалпы интегративдик касиеттин ээси - анын чөйрөсү (атмосфера, психологиялык климат), ал жамаатты интегралдык формация катары мүнөздөйт, аны түзүүчү инсандардын жана ага кирген микрогруппалардын жыйындысынан айырмаланып, коомдук пикирде өзүн көрсөтөт. жамааттык, анын эмоционалдык реакцияларында, нормаларында жана салттарында, анын мүчөлөрүнүн жүрүм-турумун аныктоодо;
- анын ар бир мүчөсүнүн инсандыгына карата билим берүү предмети [7].

Г.Фортунатов балдар топторун классификациялоодо төмөнкүдөй түрлөрүн белгилейт:

1. Стихиялуу уюштуруучу коллективдер;
2. Аң-сезимдүү уюшулган коллектив;
3. Уюшулган коллектив [11].

П.Загорский балдар тобун мүнөздөөнүн төмөнкү схемасын сунуш кылган:

1. Балдар тобунун мүчөлөрүнүн саны жана жашы.
2. Балдар коллективге кандай чөйрөдөн келишкен?
3. Бул топтун негизги иш-аракеттери кайсылар?
4. Аны уюштуруунун формасы кандай? Лидерлердин мүнөздөмөлөрү, алардын таасиринин даражасы: ал кантип көрүнөт?
5. Жетекчилер менен массанын ортосунда күрөш барбы? Бири-бири менен лидерлердин ортосунда? Жетекчилер менен мугалимдин ортосундабы?
6. Массалар канчалык активдүү? Анын негизги кызыкчылыктары эмнеде?
7. Коллектив канчалык оңой тил табышат? Коллективде кандай чыр-чатактар бар? Башка топтор мененби? Мугалим мененби?
8. Коллективде кандай топтор бар? Эмненин тегерегинде жана ким? Канчалык туруктуу?
9. Балдардын кайсынысы коллективден тышкары? Неге? Булар кандай балдар?
10. Коллектив айрым балдарга кандай таасир этет? Коллективде эң көп тамыр алган балдар кимдер? [4].

Балдар коллективи төмөнкүдөй функцияларды аткарат: тарбиялык, уюштуруучулук, жөнгө салуучу, стимулдаштыруучу, консолидациялоочу.

Өнүккөн балдар коллективи жеке өзүн-өзү ырастоо үчүн зарыл шарт болуп саналат. Ал максаттардын жалпылыгы жана коомдун жыргалчылыгын көздөгөн объективдүү жана

практикалык биргелешкен иш-аракеттердин мотивдеринин адекваттуулугу, жалпы натыйжага кам көрүү, байланыштын белгилүү бир уюштурулушу жана мүнөзү, жамааттык байланыштардын кеңири системасы менен мүнөздөлөт. Балдардын ортосундагы мамилелердин эң өнүккөн формалары алардын коом тарабынан бекитилген ишмердүүлүгүн максаттуу уюштуруу процессинде түзүлөт: тарбиялык, уюштуруучулук-коомдук, эмгектик, көркөмдүк, спорттук ж.б. максаттуу багыты жана социалдык мааниси балдардын курактык топторунун чегинде мамилелерин калыптандырууга гана эмес, аларды жалпы негизде курууга да мүмкүндүк берет.

Балдар жамаатын түзүүнүн каражаты катары коом тарабынан таанылган иш-аракет жана анын мүчөлөрүнүн айрым мамилелери, эгерде ал ошого ылайык уюштурулса, ишке ашырылышы мүмкүн [9].

Бул уюм төмөнкүдөй болушу керек:

1. Ар кандай курактагы балдар жалпы тапшырманын өзүнчө бөлүктөрүн аткарышат, б.а.

жашы боюнча бөлүштүрүү жүргүзүлөт;

2. Бул иштин олуттуу максаттары коомдук жана жеке мааниге ээ;

3. Ар бир баланын бирдей, демилгелүү жана чыгармачыл позициясы камсыз кылынат (пландоо тапшырмаларынан анын натыйжаларын баалоого чейин);

4. Биргелешкен иш-аракеттердин үзгүлтүксүздүгү жана татаалдашы иш-аракеттин өзүнөн гана эмес, эң негизгиси, анын активдүү катышуучусунун позициясынан, адегенде “байланыш” коллективи үчүн, андан кийин жалпы мектеп үчүн, анан район, шаар, коом үчүн;

5. Бул иш-аракет башка адамдардын жана коомдун жыргалчылыгын көздөйт. Социалдык жактан бекитилген иш-аракеттин өнүккөн формаларында баланын башка адамдын кызыкчылыгын жана позициясын эске алуу жана ошого жараша жүрүм-турумун багыттоо жөндөмдүүлүгү калыптанат [10].

Балдар коллективин система катары карап, анын структурасын так аныктоо зарыл. Ал балдарды биргелешкен окуу же класстан тышкары иштерге бириктирген башталгыч топтордон (класстар, дружиналар) турат. Тигил же бул ишти жүзөгө ашыруу үчүн аздыр-көптүр убактылуу бирикмелер түзүлүшү мүмкүн (балдар ийримдерге, көркөм чыгармачылык ийримдерине ж.б. катышат) [4].

Тарбиялык курал катары балдар коллективи чоңдор тарабынан уюштурулат. Ошол эле учурда, мамиле маселеси маанилүү болуп калат:

1. Балдардын коммуникацияга болгон муктаждыктары;

2. Бул коллективге жүктөлгөн милдеттер.

Дээрлик бардык уюшулган балдар бирикмесинде бул эки фактордун белгилүү бир айкалышы бар. Бирок, алардын өз ара аракеттенүүсү үчүн кеңири мүмкүнчүлүктөр түзүлгөн балдар коллективинин шартында түзүлөт. Балдарды социалдык маанилүү маселелерди чечүүгө активдүү тартуу менен, мындай коллектив баарлашуунун ар түрдүү формаларын камсыздайт жана инсандын инсан катары өнүгүү мүмкүнчүлүктөрүн аныктайт. Бул учурда психологиялык-педагогикалык милдет балдар коллективинин максатка ылайыктуу формасы катары гана кабыл алынбасын, балдардын көз алдында коллективдин тарбиялык функциясы анын коомдук пайдалуу функциясынын алдында экинчи планга түшүп калышын камсыз кылуу болуп саналат. Болбосо, анын тарбиялык таасири бир калыпта калып, анын ордуна бейрасмий, формалдуу эмес балдар бирикмелеринин таасири алмашат [5].

Заманбап орто мектепте түзүлгөн балдар коллективи – бул көп кырдуу система, анын алкагында балдар мүнөзү жана жашоо узактыгы боюнча айырмаланган бирикмелердин мүчөлөрү боло алышат.

Туруктуу жана убактылуу бирикмелердин өзгөрүп турган түзүмүндө балдардын ортосундагы мамилелердин мүнөзү маанилүү ролду ойнойт, ал бардык мектеп окуучуларын лидерлердин жана аткаруучулардын позициясы аркылуу жетектейт, жолдошторуна буйрук берүү жана жолдошуна баш ийүү жөндөмүн өнүктүрүү, ар кандай байланыштардын жана мамилелердин кеңири тармагы.

Коллективдер аралык байланыштарды чыңдоодо өзгөчө орунду кыска мөөнөттүү милдеттер жүктөлгөн чакан топтордо балдардын иш-аракетин уюштурууга мүмкүндүк берген убактылуу бирикмелерди максатка ылайыктуу түзүү ээлейт. Бул топтордун психологиялык бөтөнчөлүгү, адатта, бир нече гана балдарды түзгөн мындай бирикмедеги мектеп окуучусу дайыма жолдошторунун коомдук пикиринин таасиринде болуп, кабыл алынган жүрүм-турум нормаларынан четтеп кете албастыгында турат. Мындан тышкары, балдарга аз сандагы теңтуштарды өз алдынча жетектөө оңой. Бирок эң негизгиси, кичинекей топтордо гана ар бир бала өзүнүн бардык билимин, күчүн жана жөндөмдүүлүгүн колдоно ала турган биргелешкен иштеги позицияны өзү аныктай алат, б.а. ар бир адамдын жеке каалоолоруна эң адекваттуу болгон жалпы иштеги өз ролун көрсөтүү мүмкүнчүлүгү пайда болот [8].

Гуманисттик педагогикадагы билим берүү системасы инсандын ар тараптуу өнүгүүсү коллективде жана коллектив аркылуу гана мүмкүн экендигине негизделген. Коллектив тарбиянын негизги куралы гана эмес, тарбиянын максаты катары да каралат: адегенде коллективди түзүү, андан кийин инсандын өнүгүшүнө коллективдик мамилелердин таасири аркылуу инсанды тарбиялоо. Өнүккөн балдар коллективи инсандын калыптанышына, өзгөчө психологиялык өнүгүүсү боюнча теңтуштарынан кыйла артта калган балдардын өнүгүшүнө таасирин тийгизет. Коллектив ошентип окуучуга оң таасирин тийгизип, аны жалпы коллективдин өнүгүү деңгээлине жеткирет [5].

Ошол эле учурда, психологиялык изилдөөлөрдүн натыйжалары, жогоруда көрсөтүлгөндөй, инсандар аралык мамилелерди жана топтордогу өз ара аракеттенишүүнү чындыгында жогорку деңгээлде өнүккөн, тарбиялоочу топтордун саны аз экенин көрсөтүп турат. Көпчүлүк топтор орто жана психологиялык жактан начар өнүккөн жамааттар (жамааттык топтор) болуп бөлүнөт. Орточо жана начар өнүккөн топтор-коллективдер адамдын психологиясына жана жүрүм-турумуна оң жана терс таасирин тийгизет. Жеке адамды тарбиялоого коллективдин жакшы таасири жөнүндөгү тезистер турмуш чындыгына дайыма эле ылайык келе бербейт. Инсандык – бул ар дайым индивидуалдык жана системалык касиеттердин жана сапаттардын уникалдуулугу [1].

Жеке инсанды тарбиялоо – чыгармачыл, оригиналдуу, ар түрдүү адамдарды өнүктүрүүгө психологиялык-педагогикалык колдоо көрсөтүү. Коллектив, эреже катары, өзүнүн составына кирген бардык инсандарга жалпы талаптарды коёт, бул жекелештирүүгө эмес, инсандардын биригишине алып келет. Гуманисттик педагогика балдар жамаатынын ар бир мүчөсүн тарбиялоодо инсанга багытталган жана инсандык дифференциацияланган ыкмаларды колдонуу аркылуу коллективде инсанды калыптандырууга артыкчылык берет. Бул учурда балдардын бири-бири менен баарлашууга жана өз ара аракеттенүүгө болгон муктаждыктары менен бул коллективге жүктөлгөн милдеттердин ортосундагы байланыш өзгөчө мааниге ээ [3].

Балдар топторунда инсандар аралык мамилелерди башкаруу эң татаал педагогикалык милдеттердин бири. Так бала кезинде коомдук мамилелердин системасы ар бир курактык мезгил үчүн жетектөөчү ишмердүүлүк процессинде активдүү өздөштүрүлөт [2].

Демек, балдар коллективи дегенде биз жалпы коомдук мааниге ээ максаттарды көздөгөн, түрдүү биргелешкен иш-чараларды уюштурган жана коллективдик мамилелер менен байланышкан мектеп окуучуларынын бирикмесин түшүнөбүз.

Коллективдүү адамдын инсанын калыптандыруу, коллективде жагымдуу психологиялык кырдаалды түзүү балдар коллективинин кеп кырдуу системасын уюштурууну талап кылат. Ошол эле учурда, ар бир конкреттүү коллективдин максаттарын жалпы социалдык маанилүү милдеттерди чечүүгө баш ийдирүү менен, ар бир баланы дал ушундай атайын дайындалган көп кырдуу коллективдин системасына социалдык жактан жактырылган кеңири ишаракеттерге максаттуу киргизүү маанилүү. Балдарды коллективде тарбиялоо, анын негизин про-социалдык иш-чаралардын тутуму болгон тарбиялоонун бир катар маанилүү принциптеринин бири эмес, өсүп келе жаткан адамды инсан катары калыптандырууга балдар коллективин түзүүдөгү мугалимдин жетектөөчү ролу, анын балдар коллективин түзүүдөгү максаттуу ишмердүүлүгү жана кенже мектеп окуучуларынын тобунда жагымдуу психологиялык климатты түзүү өзгөчө, сапаттык оригиналдуу мамиле экендигин баса белгилей кетүү керек.

Адабияттар:

1. Васильева, К.И. Взаимоотношения детей младшего школьного возраста / К.И. Васильева // Вопросы психологии. - 2006. - № 2 - С. 11-24.
2. Выготский, Л.С. Вопросы детской (возрастной) психологии / Л.С. Выготский. Собр. соч. Т.4. - М.: Наука, 2004. - 451 с.
3. Ганошенко Н.И., Ермолова Т.В., Мещерякова С.Ю. Особенности личностного развития детей младшего школьного возраста / Н.И. Ганошенко, Т.В. Ермолова, С.Ю. Мещерякова // Вопросы психологии. - 2007. - №1. - С. 17-38.
4. Загорский, П. Особенности детского коллектива / П. Загорский // Директор школы. - 2007. - № 3. - С. 21-25
5. Зулкарнеев, Р.М. Проблемы межличностных отношений детей младшего школьного возраста / Р.М. Зулкарнеев. - М.: Наука, 2001. - 211 с.
6. Ключева, Н.В. Характер, коммуникабельность / Н.В. Ключева, Ю.В. Касаткина. - Ярославль: Академия развития, 2006. - 311 с.
7. Корневская, В.А. Всем ли комфортно в школе? Методическое пособие / В.А. Корневская. - Кемерово: Глобус, 2006. - 87 с.
8. Матвеева О.А. Развитие коммуникации у детей младшего школьного возраста // Вопросы психологии. - 2009. - № 1 - С. 17-23.
9. Обухова, Л.Ф. Возрастная психология / Л.Ф. Обухова. - М.: Педагогическое общество России, 2001. - 448 с.
10. Обучение, воспитание и развитие школьников: Сб. науч. тр. - М.: Наука, 2003. - Ч.1. - 196 с.
11. Фортунатов, Г. Характеристика детского коллектива / Г. Фортунатов // Директор школы. - 2008. - № 1. - С. 17-23